

עברית כשפה שנייה

תכנית לימודים לתלמידים עולים בכיתות א'–י"ב

בבית הספר הממלכתי והממלכתי דתי

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, המזכירות הפדגוגית, משרד החינוך

כתיבה: פרופ' שושנה בלום-קולקה, סימה אוסטר-חרוב, עירית השכל שחם

רכישה: מעלות, רח' קרליבך 29, תל-אביב, 03-5614121

על תכנית הלימודים "עברית כשפה שנייה"¹

סימה אוסטר-חרוב

בשנת תשס"ט יצאה לאור במהדורה מודפסת² של תכנית הלימודים "עברית כשפה שנייה" לתלמידים עולים בכיתות א'–י"ב.

שפה שנייה היא שפה נוספת על שפת-האם והיא נלמדת בתוך הסביבה הטבעית שבה היא משמשת או במסגרת לימודית למטרות חברתיות ולמטרות לימודיות.

מטרת העל של הוראת עברית כשפה שנייה היא להבטיח כי בסופו של התהליך תלמידים שעברית אינה שפת אמם יוכלו להשתמש בה שימוש מושכל בעל-פה ובכתב במגוון רחב של סוגי לשון בהקשרים חברתיים ולימודיים שונים ברמה של תלמידים בני אותו גיל הדוברים עברית כשפת-אם.

התכנית חותרת להשתלבות של התלמיד העולה בכיתה הרגילה, ולכן חשוב שייווצר דיאלוג מדורג עם תכניות הלימודים בעברית כשפת-אם ועם תכניות הלימודים במקצועות הטקסטואליים. ואכן יש בתכנית לעולים השקה הן לתכנית הלימודים בחינוך הלשוני לבית הספר היסודי הן לתכנית הלימודים בעברית לבית הספר העל-יסודי.

* על פי הרצאה בכנס למורים ללשון ולהבעה במכללה האקדמית בית ברל באסרו חג של פסח תשס"ט, 16 באפריל 2009. חלקים מן האמור להלן לקוחים מתוך תכנית הלימודים.

² התכנית מתפרסמת גם במרשתת באתר "תכנית הלימודים עברית לבית הספר העל-יסודי":

http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Tochniyot_Limudim/Ivrit/SafaShniya/Safa2.htm

הגישה הפונקציונלית-הקשרית

בחינוך הלשוני מובחנות שתי גישות מרכזיות: הגישה הפורמלית והגישה הפונקציונלית: הגישה הפורמלית מעמידה במרכז את ההתבוננות בלשון כמערכת ומדגישה את הידע התאורטי, ואילו הגישה הפונקציונלית מעמידה במרכז את הכשירות הלשונית. מטבע הדברים ברכישת שפה שנייה הגישה היא בראש ובראשונה פונקציונלית-הקשרית. אצל הדובר הילידי המידע קיים בדרך כלל, ומטרת ארגונו והוראתו היא להעמיק את הידע על הלשון ולפתח מודעות לשונית לשם שיפור התפקוד בנסיבות שונות. לומד השפה השנייה צריך לרכוש את הידע כחלק מלימוד השפה. בהוראת העברית כשפה שנייה מושם אפוא דגש על הבנה והפקה של טקסטים בשפה בהקשרים משמעותיים שונים, ואילו הלימוד הפורמלי של מבנה השפה, כלומר הידע המטה-לשוני, נתפס כמסייע – בהדגשה שונה – בדרגות הגיל השונות.

קהל היעד

תכנית הלימודים בשפה שנייה מיועדת לתלמידים עולים מרגע הגעתם למערכת החינוך ועד להשתלבותם ההדרגתית בכיתת האם. התכנית נועדה לתמוך בתלמיד העולה ולסייע לו במהלך הלמידה ולהביא להשתלבותו המלאה בבית הספר ובחברה. השליטה בשפה תאפשר לו להתפתח בחברה החדשה ובתרבותה, להיות שותף בהן ואף לתרום להן. שלא כבתכניות לימודים בתחומי דעת אחרים שבהן המסגרת הכיתתית וההפרדה בין שכבות הגיל ברורות לחלוטין – הרי בהוראת העברית לתלמידים עולים המצב משתנה ולא יציב. המערכת מקבלת את התלמידים ב"תחנות" שונות ובגילים שונים ולא דווקא בראשית שנת הלימודים. יש תלמידים שכבר פיתחו מיומנויות אורייניות בשפת-האם, ואילו אחרים עדיין בראשית הדרך. בקבוצה אחת עשויים להיות תלמידים שזה עתה הגיעו לארץ ותלמידים ותיקים יותר. לעתים קרובות יש פערים גדולים בידיעת העברית בין תלמידים עולים מאותה קבוצת גיל. לאור זאת התכנית נכתבה מתוך גישה על-מסגרתית.

זאת ועוד: אין בתכנית התייחסות נבדלת לעולים מארצות מוצא שונות, אף כי בתכנון ההוראה יש לתת את הדעת לצרכים ייחודיים של עולים מארצות שונות.

המורים

מי מלמד את התלמידים העולים? בבית הספר היסודי יש מורה כללית והתכנית פונה אליה. בבית הספר העל-יסודי ובעיקר בחטיבה העליונה התכנית פונה בעיקר אל המורה

ללשון, אולם את התלמידים העולים לא רק המורה ללשון מלמד, ולכן התכנית פונה לכלל המורים. חשוב להדגיש שהוראת עברית כשפה שנייה דורשת הן מן המורים ללשון הן מן המורים הכלליים להתאים את דרכי ההוראה ואת חומרי הלימוד לצרכים הייחודיים של התלמידים העולים.

עולמות השיח

במרכזה של התכנית עומדים **עולמות השיח**. 'עולם שיח' הוא מצבור התכנים, הידע, הערכים, התפיסות ודרכי ההבעה המשותפים לתחום ידע, תחום דעת ותחום עיסוק, והוא כולל דרכי שימוש בלשון הדבורה והכתובה, על סוגותיה ועל משלביה.

עולמות השיח פותחים לפני התלמידים את השער אל השפה ואל מיומנויותיה – האזנה ודיבור, קריאה וכתובה. דרך עולמות השיח התלמיד נחשף למגוון של טקסטים דבורים וכתובים, מסוגות רבות, למטרות שונות – חברתיות, תקשורתיות, תרבותיות ולימודיות. הגיוון בטקסטים נחוץ כדי לאפשר רכישה של דפוסי שיח ולשון האופייניים לכל סוגה; במיון לסוגות ניתנת הדעת למטרת הטקסט – הפונקציה העיקרית שהטקסט משרת, כגון מסירת מידע, שכנוע, מתן הוראות; להיצג שלו; לנסיבות שבהן הוא מעוגן – פורמליות או לא פורמליות; לתבניתו – כגון מכתב, כרזה, נאום, הרצאה, שיחה; למוען ולנמען ולערוץ התקשורת.

ארגון ההוראה לפי עולמות השיח מאפשר אפוא עיסוק בכל ההיבטים הנדרשים לרכישת שפה שנייה אגב חשיפה והקניה של מבנים (לוגיים, תחביריים, טקסטואליים, מורפולוגיים) ואוצר מילים במגוון רחב של תחומים.

חמישה עולמות שיח כלולים בתכנית זו: תקשורת בין-אישית; תקשורת המונים; מקצועות הלימוד; התרבות בת זמננו – ישראלית וכללית; המקורות היהודיים. בתכנית אין דירוג או מיון של עולמות השיח לפי דרגות קושי או רמות התקדמות, ואין דירוג פנימי בתוכם. כל עולם שיח מכיל טקסטים בכל הרמות, ודרגת הקושי נקבעת בכל טקסט לגופו.

פריטי הלשון

התכנית מציעה מיפוי מלא של פריטי הלשון ודירוג שלהם לפי שלוש רמות: מתחילים, ביניים, מתקדמים. הרשימה מאורגנת לא על פי ענפי הלשון כמסורת הוראתם כשפה ראשונה (תורת ההגה, תורת הצורות, תחביר) אלא "הלוך וחזור" בתוך המילה, הצירוף, המשפט והטקסט. כך גם יש להקנותם: בדרך אינטגרטיבית, מדורגת וספירלית.

פריטי הלשון מהווים עוגן חשוב ברכישת שפה נוספת, והשליטה בהם הכרחית בכל מיומנויות השפה ובכל עולמות השיח. יש ללמדם בכל שכבות הגיל תוך התאמה של דרכי ההקניה ושל מידת השימוש במינוח המטה-לשוני לגיל ולצורכי הלומד. היסודות הלשוניים מוקנים בתוך הקשר ולא בתבניות מנותקות, באמצעות טקסטים מסוגות שונות ומעולמות שיח שונים. נעיר כי רוכש השפה השנייה נושא עמו ידע מוקדם משפת אמו, והוא נאלץ להתמודד עם ההבדלים בין הדרך שבה בנויה שפתו לדרך שבה בנויה שפת היעד.

חשובה המודעות של המורים – מורי הלשון, מורי המקצועות עתירי הטקסט והמורים הכלליים – למקומו של הדקדוק בהוראת שפה שנייה לעומת מקומו בהוראת שפת אם. באחת ההשתלמויות למורים ולמדריכים להוראת עברית כשפה שנייה קבוצה התבקשו המשתלמים להציע פריטי לשון להוראה לרמת הביניים, המתייחסים למשפטים אחדים מתוך טקסט. בעלי הידע הלשוני בחרו לעסוק בסוגי המשפטים: פשוט, איחוי ומורכב. האחרים הרגישו מבוכה, שכן מונחים אלו היו בעבורם חוויה נוסטלגית מבית הספר או מבחינות הברגרות שלהם... מכל מקום נראה שבהבחנות הללו אין תרומה של ממש – מנקודת המבט הפונקציונלית – ללומד השפה השנייה. ואכן בתכנית אין שימוש במונחים אלו, אלא המשפטים מפורטים לפי דגמים כגון משפטי יש/אין, משפטים פועליים ומשפטי קיום. יתרה מזו, המינוח של דגמי המשפט מיועד בעיקר למורה. הידע המטה-לשוני הנדרש מן הלומד הוא לצרכים פונקציונליים בלבד, ואין ציפייה שיעלה על זה של הדובר הילידי בן-גילו.

הדיבור

אצל הדובר הילידי הדיבור נתון, ועל כן תכניות הלימודים בעברית כשפת-אם מדגישות את ההתערבות בעיקר בדיבור המתוכנן. לעומת זאת בעבור לומד השפה השנייה הדיבור וגם ההאזנה הן מיומנויות הדורשות טיפוח לא רק בשלבים הראשונים אלא לאורך כל שלבי הרכישה. השליטה בדיבור חיונית לרכישת הקריאה ולפיתוח מיומנות הכתיבה.

על הוראת הקריאה

בתכנית מובא מוסף מיוחד לקריאה והוראתה, העוסק בהבדלים בין הוראת הקריאה בשפת-אם להוראתה בשפה שנייה. יש בו גם הבחנה חשובה בין לומדים בעלי תשתית אוריינית בשפת אמם לאלה החסרים תשתית זו.

עיבוד טקסטים

המטרה בסוף תהליך רכישת השפה היא הבנה של כל טקסט ברמה של דובר ילידי. עם זאת במשך כל התהליך עשוי להיווצר צורך בעיבוד טקסטים להוראה, אם מפאת חשיבותם של הטקסטים אם בשל מחסור בטקסטים הולמים. יש לזכור כי הילד אינו "לוח חלק"; הוא אמנם אינו יודע עברית היטב, אך רמתו עשויה להיות גבוהה. יש אפוא להתאים את הטקסט לרמת התלמידים, מבחינה לשונית, טקסטואלית ופרגמטית, אך להשתדל שלא לפגוע ברמת הטקסט מבחינת תוכנו. מוסף מיוחד בנושא זה מובא בתכנית. הוא כולל מידע תאורטי, הדרכה והדגמה מנומקת לעיבוד של טקסט אחד לרמות שונות.

רכישת העברית חיונית לתלמידים העולים לא רק לשם השתלבותם בחברת התלמידים ובחברה הכללית, אלא גם ובעיקר משום שהיא האמצעי להעברת הידע הלימודי בכל המקצועות בבית הספר. על התלמידים העולים לקלוט את לשון הלימודים, את אוצר המילים והמונחים בכל מקצועות ואת מאפייני השיח הכתוב שלו. בעוד השליטה בלשון לצורכי תקשורת יום-יומית מושגת בזמן קצר יחסית, כ-18 חודשים, השליטה בשפה הלימודית דורשת זמן רב ועבודה קשה.

העברית שנלמד היא זו שבאמצעותה הלומד העולה צפוי לתפקד בכל התחומים, בכל הנסיבות ובהתאמה לנסיבות (כולל משלבים, פרגמטיקה) בדומה לדובר הילידי בן גילו. ההבדלים הם בדרך הרכישה ולא בתוצר הסופי.

לוחות הפעלים בשפה העברית

לאחרונה יצא בהוצאת פרולוג "המדריך החדש: לוחות הפעלים בשפה העברית" בעריכת **שרגא אסיף**. במדריך שני חלקים: החלק הראשון – **מפתח הפעלים**, ובו הפעלים השכיחים בעברית בת ימינו ואף פעלים המשמשים בסלנג. החלק השני – **לוחות הנטייה**. הלוחות מושתתים על קביעות האקדמיה ללשון העברית. הפעלים כתובים הן לפי כללי הכתיב חסר הניקוד בתוספת ניקוד, הן לפי "הכתיב הדקדוקי".